

Cilt: 5, Sayı: 10, Temmuz 2017 / Volume: 5, Issue: 10, July 2017

SELÇUKLULARDA TAHT MÜCADELELERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER*

The Factors Affecting Struggles for the Throne in the Seljuk State

Abdullah Bayındır**

ÖZ

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisinde birçok taht mücadeleleri vuku bulmuştur. Bu mücadelelerin temelinde yatan sebep birden çoktur. Bu bağlamda özellikle kut inancı ve ülkenin hanedan mensuplarının ortak malı sayılması anlayışı, deyim yerindeyse en önemli sebeplerden birisi olmuştur. Gerek devlet yöneticilerinin kendi istek ve arzularının peşine düşmesi, gerek hanedan mensuplarının taht sevdası için türlü yollara başvurması, gerek dış devletler gerekse kut inancının tetiklediği taht mücadeleleri büyük bir devletin kısa zamanda sonunu getirmiştir. Ele alınan konuda Selçuklularda yaşanan taht mücadelelerine etki eden sebepler incelenmiştir. Bu minvalde birçok başlık altında taht mücadelelerinin sebeplerine değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Taht Mücadeleleri, Kut inancı.

ABSTRACT

Various struggles for the throne arose during the period between the establishment and collapse of the Seljuk State. There are numerous underlying reasons for these struggles. The "Kut" faith and the belief that the country was the property of the dynasty members can be regarded as the most significant ones. The facts that the state administrators pursued their own wishes and desires, the dynasty members resorted to various means for seizing the throne as well as the interference of other countries and the struggles instigated by the "Kut" faith led to the collapse of a great state in a relatively short time. In this study, the abovementioned reasons for the throne struggles in the Seljuks have been examined. In this respect, the reasons have been covered under various subheadings.

Keywords: The Seljuk State, Throne Struggles, The "Kut" Faith.

* Bu makale *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri* adlı Doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Dr. Tarih Öğretmeni, abdullahbayindir27@gmail.com.

GİRİŞ

Eski Türk devlet töresi ve geleneğine göre ülke devleti kuran hanedan üyelerinin ortak malıdır anlayışı, hükümdarın ölümüyle beraber ortaya çıkan taht mücadelelerinin de temel sebebini teşkil etmektedir. Yine bu anlayış çerçevesinde bakıldığında hanedan üyelerinin yer yer taht için mücadeleye girişmesi, devletin sürekliliğini ve güçlü bir otorite oluşturmasını da engellemiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan siyasi olayların anlaşılabilmesi için merkezi otoriteye karşı çıkan mücadele hareketlerinin sebeplerini ve neticelerini iyi analiz etmek gerekir.

Eski Türk devlet geleneğinde tahta çıkmak için birçok yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. Kullanılan bu yöntemlerin ilki ve şüphesiz en önemlisi yeni bir devlet oluşturmaktır. İkincisi ise hükümdar ailesinin erkek fertlerinden biri olarak tahta çıkmaktır. Türk devlet tarihine baktığımızda her iki yöntemde de tahta çıkmak için kuvvet ve mücadeleye çokça başvurulduğu görülmektedir. Öte yandan saltanat makamının kutsiyeti ve insanlar nezdindeki yeri bu makam için mücadeleyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bunun yanı sıra iktidarı ele geçirmek kadar muhafaza etmek de bir o kadar mücadele gerektirmektedir. İnsanoğlunun bilinen ilk tarihinden itibaren güç için baba-oğul, kardeşler ve akrabalık bağı olmayanlar arasında mücadelelerin yaşandığı bilinmektedir. Bu görüşe kanıt olarak geçmişte yaşanan saltanat mücadeleleri örnek olarak gösterilebilir.

Selçuklu Devleti, hüküm sürdüğü yıllar boyunca birçok taht mücadelesine sahne olmuştur. Genellikle hanedan mensuplarının karıştığı bu mücadeleler içerisinde halk tarafından çıkarılan bir ayaklanma ya da isyana rastlama olasılığı oldukça güçtür. *Selçuklu nizamı* adını verdiğimiz düzenin kurulmasının ardından hızlı bir şekilde gelişen ve büyüyen devlet, ne yazık ki bu mücadeleler yüzünden de kısa süre içerisinde dağılma evresine girmiştir.

Bu bağlamda çalışmada ele alınan konu, Selçuklularda yaşanan taht mücadelelerinin sebeplerini irdelemektir. Bu eksen etrafında hareket ederek Selçuklu Devleti'nin kısa bir süre içerisinde yıkılışına etki eden sebepler araştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tahta Geçişin Belirli Kurallarının Bulunmaması

Eski Türk devletlerinde tahta çıkacak olanın ya da tahta çıkmanın şartları belli bir kaideye bağlanmamıştır. Böyle bir yasanın olmayışı taht için mücadele edebilecek herkes için bir çıkış noktası olmuştur. Selçuklu Devleti'nde de yaşanmış ve birçok taht mücadelesine sebep olmuş bu durumla ilgili eski Türk devletlerinde birçok örnek mevcuttur.

Bu bağlamda, Hun İmparatorluğunda MÖ 60 yılında ölen hakanın yerine kurultay kararı ile getirilen Sağ Bilge Teğın (Wu-yen-chü) zalim ve gaddar bir yönetim şekli benimseyince Hun ülkesinde isyanlar çıkmış ve bunun sonucunda M.Ö 58 yılında tahta Huhanyeh geçmiştir(Koca, 1990: s.50-52). Yine taht değişikliği ile ilgili olarak Göktürklerin yönetim şeklinde de mücadelelerin varlığını görmek mümkündür. Örnek olarak; Göktürk tahtına 552 yılında Tawu (Büyük) oğlu Bumin (Duman veya Tuman) 552 yılında oturmuştur. Bumin'den sonra 553 yılında

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

bir yıl Kara Kağan (Tassu-Chin) 572 yılına kadar Göktürk tahtının sahibi olmuştur. Yine Mukan Kağan kendisinden sonra oğlu Ta-lo- Pien'i veliaht olarak tayin etmemiştir. Gelişmelere dair Göktürk kağanı Tapar (T'a-po)'nun oğlu An-lo'ya 581 yılında: *Ben duydum ki akrabalarım da kağanlık babadan oğula geçmedi. Ağabeyim kendi oğlunu sevmedi beni kağan seçti. Ben öldüğümde ise Ta-lo- pien'e karşı çekilmen lazım.* Diye konuşma yapmıştır (Koçak: 2011: s.113). Bu konuşma ve veliaht tayini üzerine Tapar Kağan'ın ölümünden sonra devlet adamları Ta-lo-Pien'i tahta geçirmek istemişlerdir. Fakat Göktürkler, Ta-lo-pien'i annesinin Türk olmadığı gerekçesi ile Kağanlığa onu kabul etmemiş ve taht için mücadele girişimleri başlamıştır. Mücadele sonunda ise Ta-lo-pien'in yerine hanedan üyesi ve Göktürk soyundan olan An-lo Kağan seçilmiştir (Kurat, 1952: s.1-36; Ögel: 1957: s.81-137).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere eski Türk devlet geleneğine göre: ülke (devlet) hanedanın ortak malıdır anlayışı, hanedan ailesinin tahtı ele geçirmek için kullandığı en büyük gerekçelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Selçuklu Devleti'nin de bu anlayışa tabi bir yönetime sahip olması devletin ömrü boyunca birçok saltanat mücadelelerine maruz kalmasına sebep olmuştur. Malumdur ki bu durum saltanatın kısa ömürlü olmasına etki etmiştir.

Öyle ki, devleti kökünden sarsan bu mücadeleler hanedan üyelerinin kendilerini güçlü gördükleri anlarda harekete geçmelerine sebep olmuştur. Yine anlayış çerçevesinde bakıldığında saltanat için mücadeleye girişen hanedan ailesi mensuplarının bu hareketlerinde haklı oldukları görülmektedir. Çünkü kendisini diğerleri gibi taht üzerinde eşit haklara sahip olduğunu bilmesi, saltanat makamını ele geçirmesi için yeterli sebep olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak yeterli askeri güce ve kendinde sultan olabilecek vasıfları gören hanedan üyeleri, tahtı ele geçirmek için harekete geçmekten geri durmamışlardır. Bununla birlikte ilk Türk devletlerinden itibaren veraset usulü konusunda bazı düzenlemeler yapılarak mücadelelerin önüne geçilmek istenmiştir. Fakat bu çabaların sabit bir tutum içinde olmaması, onların kanunlaşmasının önünde bir engel olmuş ve mücadelelere son verememiştir.

Kut İnanışının Etkileri

Bir diğer sebep olarak ele aldığımız kut inancına bağlı taht mücadeleleri de yine Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadeleleri için önemli bir nedendir.

Eski Türk hâkimiyet anlayışı hükümdarda bulunan bazı vasıfların Tanrı tarafından verildiğine inanılan bir anlayışa dayanmaktadır (Genç, 2002: s.33; Ögel, 1988: s.55-57). Bu anlayışa dayalı olarak Türk hükümdarlarına devleti yönetme hakkı Tanrı tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlanmıştır (İnalcık, 1959: s.73-74; Kafesoğlu, 2000: s.220).

Başka bir söylemle hükümdar kendisine Tanrı tarafından kut (yönetme kudreti, iyi talih, baht, yönetme yetkisi) verildiği için hükümdardır ve siyasi iktidar hakkına sahiptir. Bu bağlamda hükümdarın devleti idare etme hakkının ve yönetme

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

kudretinin kaynağı Tanrıdır ve hâkimiyetinin mutlak menşei ilahi kökenlidir(Genç, 2002: s.33; Eliade, 1991: s.97; Eliade ve Loan, 1997: s.23).

Öte yandan yine kutun manasına dair önemli tarihçi ve araştırmacılar çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bu konu da Ziya Gökalp; *Mukaddes*(Gökalp, 2015: s.45-48), anlamını taşıdığını iddia ettiği kutu, yabancı yazarlardan W. Radloff; A. Vambery, V. Thomsen *Saadet*(Donuk, 1979-80: s.50-51), şeklinde açıklarken yine Fuat Köprülü ve W. Barthold da kutun anlamını *Saadet* ve *Baht* olarak açıklamıştır(Barthold, 2013: s.180-182). Reşit Rahmeti Arat; *Kutlu ve Mesut olma*, K. H. Menges; *Saadet, Baht*, F. Altheim; *Şans, Talih*, A. V. Gabain; *Saadet*, R. Giraud, *Talih, Mutluluk*, L. Rasonyi; *Saadete ulaşma*, A. Bombacı; *Şans, Kader, Talih*, A. Caferoğlu; *saadet, ikbal*(anlamlarını ifade etmişlerdir Donuk, 1988: s.77-79; Rasonyi, 2007: s.109-111). Bu bağlamda bakıldığında gerek yerli, gerekse yabancı yazarların kutun anlamı konusunda üç aşağı beş yukarı aynı ifadeleri telaffuz ettikleri görülmektedir(Bombacı, 2011: s.70-73; Donuk, 1978-80: s.30-56).

Yine kutun manası ile ilgili olarak Bahattin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* kitabın da; kutun *şans* ve *talih* olmadığını çünkü *şans* ve *talih*in rastlantı sonucu bir iyilik bulma olduğunu oysa kutun Tanrının bir *lütuf* ve *keremi* olduğunun altını çizmektedir(Ögel, 2016: s.75-82). Diğer taraftan Kaşgarlı Mahmut, kutu Arapça *devlet* manası ile telaffuz etmektedir. Aynı zamanda kutun manalarından olan *sadet* ve *ikbal* sahibi olmak gibi karşılıklarının da Ögel tarafından günümüz *mutlu*, *mesut* manaları ile aynı olmayabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Çince'den Türkçeye tercüme edilmiş kitaplarda da kutun manası *iyi kader* ve *başarı* olarak değerlendirilmiştir. Kut, canlı cansız her şeyde bulunur ve bulunduğu her şeye kutluluk ve bereket verir(Roux, 2007: s.145-147; Güngör, 2002: s.261-263).

Yine bu konuda İbrahim Kafesoğlu; devletin, hukuki bakımdan emretme hakkına sahip olduğunu ve bu emirlerin icrası konusunda yüksek bir kudrete sahip olduğunu vurgulamıştır. Lakin emirlerin uygulanması ve bu emirlere itaat edeceklerin devletin emretme hakkını meşru görmeleri gerektiğini ve devletin bu haklara sahip olduğuna inanmaları gerektiğini belirtmektedir(Kafesoğlu, 2000: s.218-220).

Öte yandan Kafesoğlu, hükümlerlik şekilleri arasında topluluklara göre değişiklikler görülmesine rağmen ortak vasıflara dayalı üç tip belirlemenin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Bunları; *gelenekçi hâkimiyet*, *karizmatik hâkimiyet* ve *kanuni hâkimiyet* şeklinde vermiştir. Bu bağlamda; *gelenekçi hâkimiyet*; eskiden beri devam eden ve değişmeyeceğine inanılan bir düzenin kutsal olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu anlayışa göre kimin hükümdar olacağına gelenekler karar vermektedir. Yetkilerin ve kudretin belirli kural çerçevesi olmamakla beraber tamamen geleneklerin belirlediği bir meşruluk anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca devletin icrasında ortaya çıkacak olan aksaklıklardan sistem değil, uygulayıcıların sorumlu tutulduğu bir hükümlerlik anlayışıdır. Diğer bir hükümlerlik anlayışı olan *karizmatik meşruluk* ise; diğer meşruluk anlayışlarından bağımsız ve farklı olarak, geleneklere dayanmayan eskiden beri alışılmış davranışların dışında doğrudan doğruya tanrı tarafından verildiğine inanılan vasıflara dayanmaktadır. Bu tarz vasıflarla donatıldığına inanılan lider, toplumda tam bağlılık sağlar. Bu bağlılığın

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

gelenele alakası olmadığı için liderin karizmatik meşruluk taşıdığına inanılır. Bu inanç bağlamında toplum liderin dediklerini yapmakta ve ona tam bağlılıkla gösterilen her hedefe yönelmektedir. *Kanuni hükümlerlik* da ise; hükümdar önceden belirlenmiş kanun çerçevesinde devleti yönetir. Belirli bir nizam içerisinde olan yetkilerin sınırları çizilmiştir. Lider bu kanun çerçevesinde ülkeyi yönetir ve belirlenen kurallara uyma mecburiyetindedir(Kafesoğlu, 2000: s.248-250). Belirtilen bu üç tip hâkimiyet şeklinin içinden eski Türk hükümlerlik telakkisinin karizmatik liderlik tipi olduğu kabul edilmektedir. Bu anlayışın yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyet anlayışının ve Türk devlet idaresinin temel unsuru olarak, Asya Hun Devleti zamanından beri uygulandığı bilinmektedir(Ögel,1988: s.57; Taneri, 2015: s.34).

Bu bağlamda Asya Hun Devleti'nin unvanı; Gök-Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı *Tanrı Kut'u Tanhu*, Avrupa Hun Devleti lideri Attila'nın *Tanrı'nın Kılıcı* unvanını taşınması ve adeta *yeryüzünde birer yansıması* olarak kabul görülmesi ve yine Gök-Türk hakanlarının;

Tanrıya benzer tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan babam Kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu. Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için Kağan oldum. Öte yandan milletleri nizama soktuk. Tanrı güç verdiği için Türk askerleri kurt gibi, düşmanlar koyun gibi idi(Onat, 1978: s.25-27).

İfadeleri Kut inancının Türkler arasındaki yaygınlık derecesini ve hükümdarlık geleneği ile ne kadar bağlantılı olduğunu göstermektedir(Nevin, 2001: s.133-137; Arslan, 1987: s.60-61; Yurdusevdi, 2008: s.1-11).

Aynı anlayış çerçevesinde Uygur hakanlarının unvanlarına baktığımızda da kutun etkisini görmekteyiz. Ayrıca; Tuna Bulgarları, İtil Bulgarları, Hazar Hakanlarının unvanlarına ve başa geliş şekillerine bakıldığında da tanrının müdahalesi manasında kutun etkisini görmek mümkündür. Şöyle ki; Bozkır Türk hükümdarı Tanrı tarafından kismet ile donatıldığı için iş başına gelebilmektedirler. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı kut kavramı ile ifade edilmektedir. Diğer taraftan kutun kan vasıtasıyla da babadan oğula geçtiği kabul görülmektedir. Kabul görmüş bu anlayış hükümdarın ölümünden sonra evlatları arasında devam ettiği için taht kavgalarının da sebebi olarak bilinmektedir(Kafesoğlu, 2000: s.249). Öyle ki bu durumdan ötürü birçok padişah kardeşini katletmek mecburiyetine düşmüştür. Bu bağlamda kut inancının kardeş katli üzerindeki etkisi Fatih Sultan Mehmet'in:

Evladımdan her kimesne (kime) saltanat müyesser (nasip) ola, karındaşların Nizam-ı Âlem (dünyanın düzeni) için katletmek münasıptır (uygundur). Ekser-i ulema (âlimlerin geneli) dahi tecviz vermiştir (caiz görmüş, onaylamıştır). Anınla amel olalar (böyle uygulasınlar)(Ekinci, 2006: s.1105-1107; Kafesoğlu, 2000: s.250).

İfadelerinden anlaşılmaktadır.

Kut, Tanrının bir vergisi olması nedeniyle oldukça kutsal kabul edilmiştir. Ayrıca Şamanizm'de kutun insan ruhu olarak çocuğa ana karnındayken verilmiş

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

olduğu inancı hâkimdir. Kut ve kutluk, Türk düşünce ve günlük hayatının temellerinden birisi olmuştur(Donuk, 1979-80: s.51; Ögel, 2003: s.295; Barthold, 2013: s.33-38). Bu inanış ve anlayış, halk inançlarında gelişerek yüksek bir devlet düşüncesi ve felsefesi olmuş, ondan sonra da olgunlaşarak, büyük devlet kurmuş olan Türklerde, halk kitlelerinin ruhlarına kadar inmiş ve onların günlük hayatını düzene sokar olmuştur(Koca, 1990: s.25-33). Bu bağlamda Tanrı tarafından kut verilen hükümdarlar ve tebaası, eğer Tanrının buyruklarından dışarıya çıkarlarsa, kut ve ili (devleti) elinden alınarak cezalandırılmaktadır. 716 yılında Göktürk Kağanı İnel'in tahttan indirilmesi bu duruma en iyi örneklerdendir(Taşagül, 2014: s.180). Hal böyle olunca Türkler, başlarına gelen felaketleri veya başarıları tanrının cezalandırması veya ödüllendirmesi şeklinde yorumlamışlardır.

Yine konuyla ilgili, eğer hükümdar veya millet içerisinde birileri devlete karşı isyan eder ya da buna yönelik girişimlerde bulunurlarsa, Türk yönetim anlayışına göre; bilmediği için, yanlışlığı veya kandırıldığı için isyan ettiği kabul görülmüştür. Ki bu konu ile ilgili Kül Tiğin yazıtında; *Bilmediği için, yanlışlığı için, suç işlediği için Kağan öldü. Veziri ve beyleri öldü. On Ok Milleti (Türgişler) çok zahmet ve acı gördü.* ifadeleri durumu açıklar niteliktedir(Kafesoğlu, 2000: s.252; Arslan, 1987: s.25-37; Karakaş, 2014: s.341-350).

Türkler, Tanrı'nın cihan hâkimiyetini kendilerine emanet ettiğine yürekten inanmışlardır. Türk devlet anlayışına göre iktidar, gökten (Tanrıdan) aşağıya doğru intikal ettiği için, devlet içindeki mevkiiler de yukarıdan aşağıya, sağa, sola doğru yayılmaktadır. Güneş ve Ay'a verilen ehemmiyetten anlaşıldığı kadarıyla eski Türk inancına da bu sağ ve sol istikametleri umumiyetle Doğu ve Batı cihetleri teşkil etmektedir. Güneşin doğduğu taraf Türklerce kutsal yön sayıldığından, hükümdar otağının doğuya açılması, Hakanların tahtta doğuya yönelik oturmaları bu sebepten ötürüdür. Öteki cihetler güneşin gökyüzündeki seyrine göre sıralanmıştır. Bunlar; İleri, gündoğusu, beri, gün ortası (Güney-sağ taraf), geri, gün ortası, yukarı, gece ortası (Kuzey-sol taraf), diye isimlendirilmektedir (Kafesoğlu, 2000: s.253; Karakaş, 2009: s.29-44).

Kutun etkisi göz önüne alındığında ve hanedan mensuplarının da kutsiyeti incelendiğinde, Selçuklu Devleti'nde yaşanan bu saltanat kavgalarının ne kadar da karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü hanedan üyelerinin kanının kutsal olması aynı zamanda saltanat için mücadele sonucunda cezalandırılmanın da zorlaştığı anlamına gelmektedir. Öyle ki Melik Kavurd'un birçok kez taht için isyan etmesi ve buna rağmen kardeşi Sultan Alparslan tarafından affedilmesi tamamen kut inancına yönelik bir durumdur. Öte yandan bu inanç çerçevesinde halk arasında hanedan ailesinin hepsinin eşit haklara sahip olması, kimin sultan olacağı konusunda belirleyici bir etken olmuştur. Yine halk için önemli olan hanedan üyesinden birinin sultan olmasıdır. İsim olarak kimin sultan olduğuna önem vermeyen halk, bu noktada genellikle güçlü, dirayetli ve adaletli olanın arkasında durmuştur. Nitekim bu durumun farkında olan hanedan mensupları saltanat makamını ele geçirmek için öncelikle halkın desteğini sağlamanın önemli olduğunu düşünerek hareket etmişlerdir.

Devlet Ricalinin Etkileri

Saltanata kimin geçeceği'nin herhangi bir kural ve hükme bağlanmaması ve kut anlayışından kaynaklı ortaya çıkan soruların yanı sıra Selçuklularda devlet ricalinin tavrı da taht mücadelecinin en önemli faktörlerinden biridir. Bu bağlamda devlet adamlarının ve ordu komutanlarının kendi makamlarını yükseltmek adına yakın gördükleri ve etkileri altına alabileceklerini düşündükleri hanedan üyesini, taht iddiacısı olarak öne sürmekten çekinmemişlerdir. Hal böyle olunca mevcut sultandan memnun olmayan devlet ricali onun karşısına hanedan mensubu birini çıkarmışlardır. Burada hanedan üyesinin devlet ricali etkisinde kalması ve gerekirse kardeşine karşı mücadeleye girişmesinin tek sebebi taht makamına olan sevdasından kaynaklanmaktadır. Bu gibi olaylar öncelikle birçok insanın ölümüne sebep verirken öte yandan da devletin gidişatına ciddi derecede zararlar vermiştir.

Bu duruma örnek olarak, Sultan Berkyaruk döneminde vezirlik görevi yürüten Müeyyidü'l-Mülk'ün, Sultan tarafından azledilince önce emir Üner'i, daha sonra da sultanın kardeşi Muhammed Tapar'ı saltanat mücadelesi için kışkırtması gösterilebilir(Bayındır, 2017: s.16-85).

Öyle ki bu olay, gerek kardeşler arasında, gerekse emirler arasında sıkıntılar çıkmasına sebep olmuş ve doğal olarak ortaya çıkan zarar ziyanın faturası devletin kendisine olmuştur. Üzücü olan diğer bir durum da komutanların kişisel çıkarları için isyanların uzamasına sebep olmalarıdır. Çünkü hanedan üyeleri kendilerine destek vermelerini istedikleri bu komutanlara oldukça yüklü miktarda para ve mal dağıtmışlardır. Komutanlar ise bu durumu fırsata çevirerek sık sık saf değiştirmişler bu durum ise isyanların uzamasına sebep olmuştur. Burada her yönüyle zararlı çıkan yine devletin kendisi olmuştur.

Çevre Devletlerin Etkileri

Selçuklularda yaşanan taht mücadelelerinin tamamını neredeyse kardeşler arasında yaşandığını görmekteyiz. Nitekim bu durumun bazen baba-oğul, amca-yeğen gibi akrabalık bağları arasında da sirayet ettiği görülmektedir(Koca, 2009: s.280-323). Taht mücadelelerindeki bu akraba bağlarının tek sebebi ise ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı sayılmasıdır. Hanedan üyesi olamayanın taht üzerinde hak iddia edememesi ise akrabaların birbiri arasında çatışmasına sebep olmuştur.

Fakat taht mücadeleleri aynı zamanda devlet adamlarının, çevre devletlerin, farklı inançların, ekonomilerin ve kültürlerin de birbirlerine üstünlük kurma mücadeleleridir. Bu nedenlerden saltanata hâkim olmak ilmen, fikren, ekonomik ve kültürel olarak da hâkim unsur olmak anlamına gelmektedir.

Bu nedenle Saltanat mücadeleleri çevre devletler için de ayrı bir önem arz etmiştir. Bir kere kendi içinde mücadele yaşayan bir devlet çevresi için tehlike unsuru olmaktan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle saltanat mücadelelerinin yaşanması, onlar için tehlike olabilecek siyasi erklerin güç kaybetmeleri ve enerjilerini başka alanlara aktarmaları anlamına gelmekteydi. Bu sayede onlardan gelebilecek siyasal ve askeri baskılardan kurtuldukları gibi bu mücadelelerde bazen taraf bazen de olayı derinleştiren olarak, kendi çıkarlarını ön plana çıkarıp menfaatleri yönünde siyaset

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

izleyebilme fırsatını da elde etmiş olurlardı. Bu nedenle saltanat mücadeleleri basit bir siyasal mücadeleden ziyade sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel uzantıları olan geniş arka planlı hadiselerdir.

Devletlerin saltanat mücadelesindeki yeri ve önemine en güzel örneklerden biri, Gazneli Devleti tahtına çıkmak isteyen Behramşah ile Selçuklu Meliki Sencer arasında yaşanmıştır. Gazneli tahtını elde etmek isteyen Behramşah, amacına ulaşmak için Selçuklu Meliki Sencer'e başvurarak, 250.000 dinar vergi vermek ve hutbeyi sırasıyla önce Abbasi halifesi sonrada Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile Melik Sencer adına okutmak şartı ile Selçuklu Devleti'nin yardımı temin etmiştir. Yapılan antlaşmanın ardından Melik Sencer, Gazne üzerine giderek Arslanşah'ı mağlup edip Gazneli tahtına Behramşah'ı çıkarmıştır. Böylelikle Gazneli Devleti'nden gelebilecek tehlike bertaraf edildiği gibi, yıllık vergi alınarak da Gazneliler vassal bir devlet konumuna getirilmiştir(Bayındır, 2017: s.91-104).

Verilen örnek de de görüldüğü üzere devlet içerisinde yaşanan siyasi sıkıntılar diğer devletlerin ilgisinden kaçmamıştır. Ve herhangi bir yardım talebinde direkt devreye girerek mevcut devletin gidişatına önemli dokunuşlar yapmışlardır.

Öte yandan Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci Sultanı I. Kılıçarslan'ın kayınbabası Çaka Bey'e karşı giriştiği mücadele de çevre devletlerin etkilerine örnek verilebilir. Bizans İmparatoru Aleksios'un I. Kılıçarslan'a, Çaka Bey'in faaliyetleri ile ilgili kışkırtıcı bir mektup göndermesi, onun kayınbabasına karşı soğumasına ve ona karşı mücadele edip etkisiz hale getirmesi için yeterli bir sebep olmuştur(İlgürel, 1993, s.186-188; Kurat, 1987: s.51-54; Günler, 2011: s.33-34).

Görülmektedir ki Selçuklularda yaşanan taht mücadeleleri sadece devlet içerisinde yaşanan olaylara bağlı değildir. Yaşanan bu mücadeleleri bazen de çevre devletler tetikleyerek kendilerine rakip gördükleri sultanları etkisiz hale getirmek istemişlerdir.

Halifelik Makamı ve Sultan Eşlerinin Etkileri

Selçuklularda devletin bağlı olduğu halifelik makamı da yine saltanat mücadelelerinde etkili bir rol oynamıştır. Çünkü devletin siyasi desteğini arkasına alan halife her değişen sultan ile arasını iyi tutmak gibi bir siyasi anlayış içerisine girmiştir. Bu durumda isyan eden herhangi bir hanedan üyesinin sultan olabilme ihtimaline karşı onunla arasını iyi tutmuştur.

Öte yandan Saltanat mücadelelerinde sultan eşlerinin etkisi de azımsanmayacak kadar önemlidir. Devleti yöneten her ne kadar sultan ise de, devlet yönetiminde görülmeyen ve etkili olan aktörlerden biri de sultanın eşleridir. Kimi zaman sultan eşlerinin devlet yönetiminde sultandan daha etkili oldukları görülmüştür. Onlar için iktidar gücünü eşine ya da çocuklarına kazandırmak, gücü elde etmek veyahut eldeki mevcut gücü korumak anlamına gelmektedir.

Ortaçağ devletlerinde devletlerarasında yapılan antlaşmaların yürürlükte kalması ve uzun süreli dostluklara dönüşmesi için saraydan kız alma ve verme âdeti de yaygın bir gelenek olarak görülmektedir. Farklı kültürden gelen bu eşlerin

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

faaliyetleri de saltanat mücadelelerinde etkili olmuştur. Bu duruma en güzel örneklerden biri şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Melikşah'ın eşi Karahanlı prensesi Terken Hatun'dur(Kafesoğlu, 2014: s.36-37; Sevim-Merçil, 2014: s.66-67; Kafesoğlu, ...*Melikşah Devrinde*...2014: s.41; Turan, 2003: 41).

Terken Hatun, siyasi ihtirasları doğrultusunda hareket ederek Melikşah'ın sağlığından itibaren siyasi müdahalelerde bulunmuş, bu müdahalelerden Nizâmülmülk de payına düşeni alarak hayatını kaybetmiştir. Melikşah'ın ölümü ile birlikte daha özgür bir şekilde siyaset izleme fırsatı bulan Terken Hatun, dört yaşındaki oğlu Muhammed'i Selçuklu tahtına ve torunu Caferi de Abbasi tahtına çıkartarak hem dünya hem de ahiret işlerinde söz sahibi olmak için harekete geçmiştir. Bu amaç uğruna hazinayı boşaltarak 20 bin altını ordu mensuplarına dağıtmış(Sevim-Merçil, 2014: s.173; Turan, 2003: 226); Yakuti'nin oğlu olan Gence hâkimi İsmail ile Elcezire ve Diyarbakır taraflarını hâkimiyeti altına alan Suriye hâkimi Tutuş'u kendi saflarına çekmiştir. Ayrıca Muhammed'in saltanata geçmesi için fetva dahi düzenletmiş fakat tüm bu çabalarına rağmen başarısız olmuş ve Selçuklu tahtına Berkjaruk'un geçmesine engel olamamıştır(Turan, 2003: 226; Özaydın, 2001: s.19).

Terken Hatun'un bu ihtirası, Haçlı Seferleri'nin vuku bulduğu bir dönemde Türk-İslam dünyasının kendi içinde boğulmasına neden olurken, bu boşluktan yararlanan Haçlı kuvvetlerinin Antakya, Kudüs, Urfa kontluklarını kurmasına ve birçok Müslüman'ın kanını akıtmasına zemin hazırlamıştır. Şüphesiz önemli sonuçlardan biri de Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama ve yıkılma dönemine girmesinin öncülüğünü yapmış olmasıdır(Bayındır, 2017: s.1971-201).

SONUÇ

Bütün bu sebepler değerlendirildiğinde Selçuklu Devleti'nin çabucak yıkılma nedeni net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Selçuklularda yaşanan ve devlet için hiç de iyi sonuçlar doğurmayan taht mücadeleleri başlangıçtan yıkılışa kadar devam etmiştir. Öyle ki bu durumu değiştirmek için birçok yöntem denenmiş: fakat başarı sağlanamamıştır. Tahtın bir sonraki sahibinin belirlenmesi için kimi zaman halk tarafından hükümdar daha hayattayken yerine kimin geçeceğinin konuşulması, yaşanacak mücadelelerin habercisi niteliğinde olmuştur.

Sultanlar kendisinden sonra yaşanabilecek kargaşanın önüne geçebilmek için veliaht atamaları yapmışlardır. Fakat mevcut hükümdar tarafından bizzat yapılan veliaht atamaları dahi her zaman taht mücadelelerinin önüne geçmeye yetmemiştir.

Selçuklularda devlet hanedanın ortak malı kabul edildiğinden hanedan ailesi mensuplarının hepsi taht üzerinde aynı derecede hakka sahip olarak görülüyordu. Bu anlayış, devleti temelinden sarsan birçok isyana da dayanak noktası oluşturmuştur. Nitekim kendisinde sultan olabilme gücünü gören ve yeterli askeri kuvvete sahip olduğuna inanan hanedan üyeleri, fırsat bulduklarında saltanat makamını ele geçirmek için harekete geçmişlerdir.

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

Hanedan üyelerinin hemen hemen hepsinin isyan etmesinin arkasında yatan faktörlerden birisi olan *kut anlayışı*, halk ve komutanlar arasında hanedan üyelerinin hepsinin eşit görülmesidir. Halk için önemli olan, isim olarak kimin sultan olduğu değil, Selçuklu ailesinden birinin sultan olmasıdır. Halk arasında hanedan üyelerinin hepsinin aynı itibara sahip olması, isyan edenlerin öldürülmesini de zorlaştırmış, bundan cesaret alan birçok hanedan üyesi de tahtı ele geçirmek için tekrar tekrar isyan girişiminde bulunmuşlardır.

Selçuklu ordusundaki komutanların tutumu da isyanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Devlet yönetiminde daha etkin bir yer elde etmek isteyen komutanlar kendilerine yakın gördükleri ve daha kolay etkileyebileceklerini düşündükleri hanedan üyelerini isyana teşvik etmişlerdir. Selçuklu komutanların isyanlardan elde ettikleri diğer bir kazanç da hanedan üyelerinin iktidarda kalabilmek veya sultan olabilmek için kendilerine aşırı derecede bağımlı hale gelmeleridir. İsyancılar sırasında her iki taraf da askerî güçlerini artırabilmek için büyük meblağlarda para dağıtmış, bu durumdan istifade eden komutanlar da sık sık taraf değiştirerek hem isyanların uzamasına hem de devletin zayıflamasına sebep olmuşlardır.

Bu durum sadece hanedan mensuplarının mücadelesiyle kalmamış, yerine göre; halifelerin, vezirlerin ve hatta hatunların da mücadelelerde etkin roller üstlenmesine sebep olmuştur. Sultanların, henüz bebek sayılabilecek yaşta tahta oturtulması, halifenin kendine yakın gördüğü hanedan üyesini desteklemesi, vezir veya komutanların kişisel çıkarlar uğruna bu mücadeleleri tetiklemesi saltanat mücadelelerinin ne derece ciddiye alındığının da kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca, devlet içerisinde yaşanan bu çekişmeler uzun yıllara yayılmış ve devlete verdiği zarar nisbi oranda artmış, telafisi mümkün olmayan hatalar zincirinin oluşmasına sebep olmuştur.

Bundan başka devlet, taht mücadeleleri içerisinde ayakta durmaya çalışırken dış merkezli saldırılar karşısında da mücadeleye takati kalmamıştır. Özellikle Anadolu'da yaşanan Haçlı mücadeleleri devleti dışarıdan hırpalarken; öte yandan içeride hanedan mensuplarının kendi aralarındaki kavgalarının bitip tükenmek bilmemesi devleti hayli yormuş ve dağılmanın eşiğine getirmiştir.

Bütün bunların yanında belirtmemiz gerekir ki; saltanat mücadeleleri yalnızca devletin merkezinde yaşanan bir durum değildir. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı tabi devletler konumunda ki: Irak, Kirman, Suriye ve Türkiye Selçukluları devletlerinde bu mücadeleleri görmek mümkündür. Özellikle bu bölgelerde hüküm süren bağlı hükümdarların ortaya çıkardığı mücadelelerin daha yoğunlukta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu devletler, her ne kadar müstakil bir devlet görüntüsü sergileseler de Büyük Selçuklu sultanları tarafından görevlendirilen hanedan mensubu kişilerce yönetilmişlerdir.

Bu bağlamda Selçuklu soyuna bağlı bu hükümdarlar zaman zaman kendi kontrolündeki coğrafyada sultanlığını ilan etmek için isyan etmiş; zaman zaman da merkez Selçuklu sultanını tahtından etmek için isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu isyanlar gerek iç; gerekse dış merkezli tahrikler sonucunda ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. (1987). *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 131, İstanbul.
- Barthold, V.V. (2013). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Kâzım Yaşar Koprman-İsmail Aka, TTK, s. 240, Ankara
- Bayındır, A. (2017). *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü, ss. 392, Gaziantep.
- Bombacı, A., (2011). “*Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar*,” Fuad Köprülü Armağanı (60. Doğum Yılı Münasebetiyle), TTK, s. 600, Ankara.
- Donuk, A., (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, TDAV, s. 109, İstanbul.
- (1979-1980). “*Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı*”, TED, S. 10-11, ss. 30-56.
- Ekinci, E. B., (2006). “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Yetkin Yay., ss. 1105-1117, Ankara,
- Eliade, M., (1991). *Kutsal ve Dindışı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., s. 97, Ankara.
- Eliade, M., Loan, C. P., (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İnsan Yay., s. 366, İstanbul.
- Genç, R., (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, TTK, s. 265, Ankara.
- Gökalp, Z., (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka- Kazım Yaşar Koprman, Ötüken Yay., s. 45-48, İstanbul.
- Güngör, H., (2002). “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler*, C. III, ss. 261-263, Ankara.
- Günler, M., (2011). *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, ss. 199, Konya.
- İlgürel, M., (1993). “Çaka Bey”, *DİA*, TDV, C.8, ss. 186-188, İstanbul,
- İnalçık, H., (1959). “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *SBF Dergisi*, C, 14 S, 1, ss. 69-94, Ankara.
- Kafesoğlu, İ., (2014). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, Ötüken Yay., s. 239, İstanbul.
- (2000). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., s. 466, İstanbul.
- (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yay., s. 376, İstanbul.

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

- Karakaş, S., (2014). “Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S, 33, ss, 341-350.
- (2009).“Kut-Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.29, Özel Sayı, ss, 29-44, Ankara.
- Koca, S., (2009). “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubâd’ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 29, Özel Sayı, ss. 280-323.
- (1990). *Türk Kültürünün Temelleri I*, Damla Neşriyat, s. 99, İstanbul.
- Koçak, K., (2011). “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Haziran S,4, ss. 102-117.
- Kurat, A. N., (1987). “Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi, (M.S. 1081-1096)”, *TKAE*, ss, 82.
- (1952). “Gök Türk Kağanlığı”, *DTCF*, C. X, S. 1–2, ss. 1-36.
- Nevin, A. M., (2001). *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet: Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar (H.1-232/M.622-846)*, Çev. Vecdi Akyüz, s. 422, İstanbul.
- Onat, A., (1978). *Han Sülalesi Zamanında Ch'e-shih Bölgesindeki Hun-Çin Mücadeleleri*, TTK, s. 25-27, Ankara.
- Ögel, B., (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yay., ss, 368. İstanbul.
- (1957). “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar“*Belleten*, C. XXI S. 81, ss, 81-137, Ankara.
- (2003). *Türk Mitolojisi, I, II*, TTK, C.,I, ss, 745, C.,II. ss, 778, Ankara.
- (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV, s. 788, İstanbul.
- Özaydın, A., (2001). “Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)”, *TİD*, ss, 404-608, İstanbul.
- Rasonyı, L., (2007). *Tarihte Türklük*, TKAE, s. 560, Ankara.
- Roux, J. P., (2007). *Türklerin Tarihi (Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl)*, Çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, s. 565, İstanbul.
- Sevim, A., Merçil, E., (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, s. 768, Ankara.
- Taneri, A., (2015). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat, s. 400, İstanbul.

Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler/ Abdullah Bayındır

- Taşığıl, A., (2014). *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yay., s. 368, İstanbul.
- Turan, O., (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., s. 542 İstanbul.
- Yurdusevdi, (2008). Mehtap, *Selçuklular Devrinde Hükümranlık Anlayışı ve İmgesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, ss, 125, İstanbul.
- Taşığıl, A., (2014). *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yay., s. 368, İstanbul.
- Turan, O., (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., s. 542 İstanbul.
- Yurdusevdi, (2008). Mehtap, *Selçuklular Devrinde Hükümranlık Anlayışı ve İmgesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, ss, 125, İstanbul.